

20leté trvání našeho, nyní již socialistického státu staví právní historii před nové úkoly — soustavně s použitím historických metod zabývat se vývojem socialistického státu a práva. Je to především klíčová problematika státoprávního vývoje, která vyžaduje přednostního zpracování. Jednou z těchto základních otázek je historický vývoj politického základu lidové moci — národních výborů, jenž vnitřně souvisí s celou problematikou lidově demokratického státu v přechodném období a s rozbitím starého a budování nového státního aparátu. Těmto otázkám věnoval Bertelmann rozsáhlou práci, jež se zabývá předúnorovým obdobím.

Vstupní pasáže práce jsou věnovány revolučnímu vzniku národních výborů. Autor řeší otázku jejich předchůdců a nachází je kromě sovětského příkladu v naší domácí tradici, zejména v národních výborech v místech roku 1918, v orgánech Slovenské republiky rad a v dělnických radách z let 1919—1920. Vznik ilegálních výborů a jejich činnost člení do dvou historických period: a) léta 1940—1943 (revoluční národní výbory neměly ještě masovou základnu), b) léta 1944—1945 (příprava k převzetí státní moci). Převzetí státní moci národními výbory bylo spojeno s řadou politických a ne na posledním místě i organizačních otázek. Zvláštní pozornost je věnována právnímu zakotvení národních výborů, jimiž vstupní část vrcholí. Autor se omezil na rozbor a politické zhodnocení právních norem a opřel se o dílejší studii „Vznik národních výborů“ (Rozpravy ČSAV, 1956), která obsahuje informace další.

První část práce je věnována rozboru třídních sil na prahu revoluce, třídní struktuře společnosti a charakteru revoluce. Tyto pasáže jsou nesporně podnětné. Na obecný, třídní a politický rozbor navazuje celkový pohled na činnost národních výborů a to zejména v letech 1946—1948, kdy se staly kolbištěm boje s reakcí (funkce NF, tvoření protikomunistických bloků, otázka voleb atd.).

V další části věnuje autor pozornost významné státoprávní otázce — právní kontinuitě, jež byla v předúnorovém období nebezpečnou zbraní v rukou reakce. Buržoazní teorie kontinuity aplikovaná na národní výbory znamenala jejich deklasifikaci na úroveň buržoazní samosprávy. Bertelmann staví proti této teorii kontinuity zastávané buržoazními právníky, pojetí kontinuity vycházející z třídní podstaty práva, jež se stala součástí politiky komunistů v předúnorovém období. Pasáže zabývající se lidově demokratickou zákonností jsou velmi podnětné, škoda jen, že při této příležitosti nebyla polemicky zpracována v plné šíři buržoazní právnícká literatura. Rovněž příprava květnové ústavy, zejména ve vztahu k národním výborům otvírá další možnosti pro monografické zpracování zejména materiálů ústavního výboru Ústavodárného Národního shromáždění.

V druhé části podává autor vyčerpávající obraz činnosti národních výborů při uskutečňování Košického vládního programu v roce 1945. Přitom bylo třeba se vypořádat s velkým množstvím právních předpisů starých i nových, které určovaly činnost národních výborů. Klad těchto pasáží spočívá v jejich dynamické stavbě a

v polemice s názory tehdejší reakce, i s přežitky buržoazního pojetí samosprávy. Pasáž jednájící o dvojí podřízenosti umožňuje srovnávat vývoj v předúnorovém období s vývojem po únoru.

V třetí části jednájící o boji o národní výbory v letech 1946 a 1947 je vyložena činnost národních výborů v souvislosti s plněním Budovatelského programu vlády. Pozoruhodné jsou pasáže o retribuci, již také z toho důvodu, že retribuce i trestání malé kolaborace byly prostředky rozbíjení starého, buržoazního státního aparátu, na jehož místě byl budován nový státní aparát s novými kádry. V souvislosti s činností národních výborů podává autor stručný přehled hospodářské politiky (první dvouletka). Pozoruhodná je stať o obnově národních výborů roku 1946 a o jejich politickém a třídním složení. Zvláštní pozornost zasluhuje historie boje o krajské zřízení, jež byla jednou z klíčových otázek zápasu s předúnorovou reakcí. Cenný je závěrečný pohled a zhodnocení, jak je třeba se dívat na krajské zřízení dnes.

Zvláštní oddíl je věnován vývoji národních výborů na Slovensku. Jde o slovenská specifika, která vyplývají ze zvláštní ekonomické a politické situace Slovenska (např. svízelná situace pro KSS po obnově národních výborů roku 1946).

V páté části je analyzována krizová situace v národních výborech v druhé polovině roku 1947 (protikomunistické bloky) a očista a nové zaktivování národních výborů, které přinesly únorové události roku 1948. Vedle specifík slovenského vývoje dotýká se autor závažné otázky poslání akčních výborů, které byly orgány NF a v žádném případě se neměly stát novými orgány státní moci. Část je ukončena rozborem ustanovení o národních výborech v květnové ústavě roku 1948, jež zakotvila výsledky boje dělnické třídy za udržení a rozšíření lidové moci v předúnorovém období a za únorových událostí.

Závěrečné pasáže práce mají rezumující ráz. Kladně je třeba hodnotit snahu autora postihnout a vyložit některé vývojové rysy, jež ukazuje historie národních výborů. Jsou tu výklady o celé řadě klíčových problémů např. o protikladnosti národních výborů k buržoazní samosprávě, o otázkách demokratického centralismu, o rozbití buržoazního státního aparátu a o problémech byrokratismu. Cenná je např. komparativistická studie zabývající se srovnáním našich národních výborů se sověty a s orgány státní moci v jiných lidově demokratických zemích. Velmi podnětné jsou úvahy o charakteru lidově demokratické revoluce, jež jsou uloženy v epilogu práce.

Bertelmannova práce je nesporně právněhistorického charakteru, protože daleko překračuje rozsahem i metodou historické retrospektivy, s nimiž se často setkáváme jako s historickými úvody prací zabývajících se platným právem. Práce podává solidní přehled vývoje práva upravujícího vznik, organizaci i činnost národních výborů. Podává informaci o genezi, třídním obsahu i aplikaci právních norem a začleňuje vše do sociálně politického milieu. Autor pracuje s původními prameny. Určitou slabinu vykazuje však práce v tom, že její pramenná základna by měla být širší (bohatší základna archivní, podle možnosti i judikatura, třebaže často reakční, a hlavně zdaleka nejsou vyčerpány možnosti materiálu parlamentního). Komplexní pohled, který práce skýtá, byl by pak hlubší a plastičtější. Kromě toho zobečnění uváděná v textu se často zřejmě o prameny opírají, které nejsou ani plně registrovány (registrace je prováděna v poznámkách i v textu).

Protože „Vývoj národních výborů“ je první větší monografií zabývající se historií státu a práva u nás po roce 1945, dává tato práce příležitost k zamýšlení se nad další orientací historiografie státu a práva na tomto úseku dějin. Pokládám za správnou myšlenku, že recentní právní historiografie nemá se bránit sledovat vývoj neukončených společenských procesů (v tom je právě podstata recentní historiografie) až k dnešku. Je samozřejmé, že takto chápaná historiografie má řadu specifík (odlišnost

pramenů, jiná relace k některým pomocným vědám historickým, u právní historiografie jiný poměr k disciplínám platného práva, vztah k sociologii atd.). Jiná je ovšem otázka, zda záměry recentní historiografie jsou reálné a přímo technicky proveditelné. V tomto bodě je třeba poukázat na knihu Bertelmannovu. Domnívám se, že časové vymezení práce — předúnorové období do roku 1948 — je uvážené. Obtíže s původním pramenným materiálem, které měl autor jistě ve značné míře, by se ještě stupňovaly po roce 1948 (otázka nedostupnosti pramenů). To je jedna z obtíží historiografie současných dějin.

Jinou základní orientační otázkou je vzájemný poměr monografií a širokých syntetických prací. Nechej podceňovat význam syntetických a komplexních prací s širokou, téměř absolutní tematickou základnou. Domnívám se však, že na úseku recentní právní historiografie a zejména soudobých právních dějin jsou velmi náročným úkolem a velmi rychle zastarávají. Ukazuje se, že jakmile dojde jen k vypracování jejich tezí, vynořuje se naléhavá potřeba dalších monografických prací a syntetické práce plní tak funkci (v tomto směru kladnou) odrazového můstku k dalšímu výzkumu ve formě monografií. Bertelmannova práce význam monografií jen dokazuje. Přitom je třeba zdůraznit, že „Vývoj národních výborů“ není monografií tematicky úzkou a co především, je monografií sledující vývoj klíčového politického procesu.

Právě tato povaha práce, její sepětí se závažnou problematikou dneška, je příčinou její podnětnosti. Nelze se divit, že autor mnoho otázek nedořešil.

Jednou z ústředních politických a ideologických otázek je teorie pokojné cesty k socialismu. Souhlasím v základě s míněním autora, že rozvoj naší národní a demokratické revoluce a její přerůstání v revoluci socialistickou pokojnou cestou začal po rozbití moci fašistických okupantů („... proti charakteristice květnového převratu jako pokojného vítězství“ je třeba však mít výhrady). Autor však neřeší v této souvislosti otázku specifičnosti rozvoje socialistické revoluce u nás.

Souhlasím plně s Bertelmannovým tvrzením o úloze, kterou sehrála maloburžoazie v předúnorovém období. Jen po stránce pojmové nedává práce odpověď na otázku, jaký je rozdíl mezi maloburžoazií a drobnou buržoazií v Bertelmannově pojetí. (Myslím, že žádný.)

Je přirozené, že sebersáhlejší monografie o tak širokém tématě, jakým je vývoj národních výborů, nemůže být vyčerpávající. Některé otázky, ne zcela podřadné, mohly být však blíže rozvedeny. Je to snaha některých závodních rad v prvním období revoluce stáhnout na sebe státní moc. Tento postup byl odmítnut vedoucími orgány ROH záhy po jeho konstituování. Dále pak byla v roce 1945 diskutována v ÚRO otázka, zda odbory by měly dostat zastoupení v národních výborech.

A nyní několik slov k otázce periodizace předúnorového období. Periodizační kritérium je třeba podle mého názoru hledat ve vzájemném politickém a mocenském poměru dělnické třídy na straně jedné a tzv. předúnorové reakce na straně druhé. Z tohoto hlediska se rozpadá předúnorové období na tři subperiody: 1. období od května 1945 (resp. od Slovenského národního povstání r. 1944) do parlamentních voleb na jaře 1946, 2. zbytek roku 1946, kdy reakce se osmělila vytyčit celou řadu zpátečnických požadavků, 3. rok 1947, jenž byl ve znamení sabotážních akcí reakce. Bertelmann se v zásadě od tohoto periodizačního schématu mnoho neodchyluje. Sleduje ovšem vývoj národních výborů v letech 1946 a 1947 jako jeden celek — provádění Budovatelského programu (a contrario provádění Košického vládního programu roku 1945).

Nakonec pak malou připomínku terminologickou. Domnívám se, že výraz „státnost“ je v poslední době u nás značně rozšířen ve státovědecké literatuře, patří však k pojmům s velmi neurčitým obsahem a je proto lépe se mu vůbec vyhnout.

Těchto několik kritických připomínek nezeslabuje význam Bertelmannovy práce. Jde o dílo právněhistorické svojí strukturou a metodou a jeho přínos pro recentní právní historiografii je značný již z toho důvodu, že je zatím velmi málo monografií o vývoji státu a práva po osvobození roku 1945.

Jaroslav Houser